

i Banjoj Luci 2003. god. Zatim sam potražio natuknicu "Assisi" te ustanovio da donosi govore Ivana Pavla II. u vezi s Danom hodočašća, posta i molitve za mir 26. listopada 1986. i 24. siječnja 2002. U analitičkom kazalu veoma su dugačke natuknice: Crkva (1229-1231), dijalog (1231-1233), prijateljstvo (1236-1239), Isus Krist (1240-1241), muslimani (1243), poštovanje (1246-1247), mladi (1248).

Urednik u svojoj "napomeni" (str. 7) upozorava da većina tekstova predstavljaju izvratke iz pojedinih dokumenata ili govora, ne cjelovit tekst te da je on dao podnaslove radi lakše orijentacije čitatelju. Da je uvrštavao cjelovite tekstove pojedinih dokumenata, ne bi mogli stati u jedan svezak. Knjiga je veoma korisna nama katolicima koji želimo proučavati što naša Crkva uči o međureligijskom dijalogu općenito te o pojedinim nekršćanskim religijama konkretno. Nakon Drugoga vatikanskog sabora ekumenski i religijski dijalog nije više privatno mišljenje pojedinih teologa nego službeni stav katoličkog crkvenog učiteljstva. Učiteljstvo prakticiranjem dijaloga i davanjem smjernica katolicima za praktični i teološki dijalog ne tvrdi da su sve vjere jednake, ali prihvaća religijski pluralizam u današnjem svijetu kao pastoralnu činjenicu i potiče nas da s poštovanjem pristupamo onima koji drugačije vjeruju nego mi. Pri tome nas želi motivirati u doprinosu miru u sredinama gdje živimo i na razini svijeta. Mi vjernici različitih religija uvjereni smo da nas naša vjera odgaja za mirno življenje s drugačijima.

Knjiga je dakako korisna i nekršćanima koji se bave religijskim dijalogom na praktičnoj i teološkoj razini. Iako su sljedbenici judaizma, islama, kršćanstva, budizma prema službenom učenju u savjesti dužni držati kako je njihova vjera najis-

pravnija (*claim for absoluteness*), oni znaju da je Bog veći od svih naših formulacija i da nitko nema monopol na istinu, dobrotu, solidarnost, ljubav. To uvjerenje vodi nas međusobnom poštivanju i upoznavanju, jer oni koji ne poznaju jedni druge brzo će sliku o "drugačijima" kod "svojih" unakaziti i proglasiti ih opasnim

Mato Zovkić

Međureligijski dijalog nema alternative

Kardinal Francis ARINZE, *Begegnung mit Menschen anderen Glaubens. Den interreligiösen Dialog verstehen und gestalten*, Verlag Neue Stadt, München-Zürich-Wien, 1999., 104 str. (naslov originala: *Meeting other believers*).

Knjiga je doživjela svoje prvo izdanje na engleskom jeziku 1997. god. Ubrzo je prevedena na mnoge svjetske jezike. Na žalost, koliko je meni poznato, još ne i na hrvatski. Zato smatram opravdanim u sklopu recenzije malo opširnije predstaviti ovu malu ali vrijednu knjižicu eminentnoga autora koji je od 1985. god. bio pročelnik Papinskoga vijeća za međureligijski dijalog. Njegova knjižica nije skup znanstveno-istraživačkih teza, argumenata i analiza, nego snop osobnih iskustava i razmišljanja, uvjerenja i refleksija o međureligijskom dijalogu. On uvida kako poteškoće i probleme dijaloga, tako i njegova nadanja i izazove, koji pristupa pitanju međureligijskog dijaloga sa željom da i nas uvjeri u njegovu neophodnost. Dijalog je stoga središnja tema ove knjige pod aspektom razumijevanja i vodenja. S tog aspekta knjiga je posebno interesantna za našu

multireligioznu sredinu u kojoj se susreću i žive različite vjeroispovijesti, u kojoj oko medureligijskoga dijaloga brine Medureligijsko vijeće Bosne i Hercegovine.

Kardinal Erinze polazi od činjenice da nikada prije u povijesti čovječanstva nije bilo više medureligijskih kontakata, te da je ova tendencija stalno u porastu. Nprestanu se osjeća povećani interes za medureligijski dijalog, želja upoznati vjernike drugih vjeroispovijesti i zbilja ih razumjeti u onom svjetlu kako se sami vide. Autor konstatira također činjenicu da je sve veći interes za medureligijski dijalog primjetan kod političara i diplomata, kao i kod samih glavnih vjerskih vođa, koji se pak na svojoj strani susreću s teškim problemima u uvjeravanju svojih vlastitih snaga i grupacija da je medureligijski dijalog doista potreban.

Autoru je jasno da toliki interes ne znači odmah pravi medureligijski dijalog. Štoviše, neki ga opterećuju očekujući da će upravo medureligijski dijalog riješiti sve probleme ovoga svijeta. Neki drugi u svojem oduševljenju previdaju i podcjenjuju krupne i ozbiljne probleme koji se ne temelje samo na predrasudama. Na drugoj strani probleme medureligijskom dijalogu pričinjavaju teški skeptici, koji se ježe na svaki dijaloški pokušaj, koji u sve sumnjaju i sumnjama sve razaraju, koji se pretjerano boje sinkretizma itd.

Tko ne podliježe krajnostima ni s jedne ni s druge strane, taj može osjetiti veličinu istinskog medureligijskog dijaloga, koji spaja srca ljudi u prava prijateljstva preko granica vlastite vjeroispovijesti. Srca se često susreću prije glava. No, i razum i srce imaju što naučiti.

Autor nas prvo poučava da medureligijski dijalog nije isto što i studij različitih religija, niti neka debata među nji-

ma. On svakako nije isto što i ekumenizam, jer on nema za cilj stvarati neko jedinstvo vjera, niti neku nadvjeru, niti nekoga prevoditi u vlastitu vjersku zajednicu. Medureligijski dijalog je prije svega susret vjernika različitih vjeroispovijesti u kojem se ne ide za tim pokazati i dokazati da netko ima krivo a drugi pravo, nego u kojem se stvara ozračje slobode i u kojem vlada otvorenost i istinska želja drugoga saslušati i bolje upoznati, vođeni nadom i željom zajedničke moguće suradnje. Zato pravi medureligijski dijalog nije jednosmjerna ulica, nego je međusobno obogaćivanje.

Autor navodi četiri temeljne forme dijaloga: prvo je *životni dijalog* koji se egzistencijalno živi kroza razne životne situacije. Kod njega se primarno ne govori o religijama, nego se kroz život uči živjeti s drugima i drugačijima i vrednovati njegove vrednote. Kao tipičan primjer takve dijaloške forme navodi Charles de Foucaulda (1858.-1916.). Druga forma bi bila *dijalog djelovanja* kroza zajedničke inicijative i humanitarne projekte. Treća forma bi bila *dijalog teološke razmjene* u koju su uključeni vjerski eksperti koji raspravljaju o teološkim pitanjima vjere i znanosti, koji traže teološke temelje zajedništva ali koji upozoravaju i na bitne teološke razlike. Četvrta forma bi bila *dijalog vjerskog iskustva* u kojoj se neki članovi jedne vjeroispovijesti, npr. kršćanski monasi, uživljavaju u molitveno-meditativna iskustva dotične vjeroispovijesti, npr. hinduizma.

U drugom poglavlju autor opravdava neophodnost medureligijskog dijaloga s osam aspekata. Prvo, ne može se ignorirati mnoštvo religija u današnjem svijetu. Drugo, u takvom svijetu, koje je doista postalo komunikacijsko "globalno selo", dolazi se u kontakte iz različitih pozicija i

razloga. Sada se više nego prije osjeća želja za dijalogom, a ne samo potreba. Treće, sve religije u svojoj duhovnosti mogu biti pozitivan izazov. Ako musliman može pet puta dnevno moliti u svim prilikama, pa i u avionu, zašto se kršćanin ne bi mogao prekriti prije jela u restoranu, ili moliti krunicu u autobusu, ili angelus izmoliti na pijaci itd.? Četvrto, dijalog nije samo obogaćenje pojedinca, nego i cijele religijske zajednice. Sve pozitivno može biti inspirirajuće da se u katoličkoj perspektivi još dublje doživi univerzalnost Crkve, koja se «inkulturacijom» ucjepljuje, inkarnira u razne kulture i narode. Peto, dijalogom se uči druge potvrđivati u njihovoj različitosti, a takvo potvrđivanje je alternativa ignoriranju, paušalnom prosuđivanju, vrijeđanju, napetostima, nasilju, ratovima itd. Religije nisu uzrok ni napetosti, ni nasilja, ni ratova, ako ih se dosljedno svjedoči. Nasilje je suprotno istinskoj religiji. Šesto, isplati se zajednički zauzimati za vrednote u ovome svijetu. Teški problemi, kao katastrofe, gladi, potresi, poplave, siromaštvo, korupcija itd. nisu ni katolički, ni pravoslavni, ni islamski, niti bilo koje vjeroispovijesti, nego su zajednički. Sedmo, potrebno se boriti protiv ekstremizma prvenstveno u vlastitim redovima. Osmo, sve ljude povezuje jedna te ista ljudska narav, svi imaju tijelo i dušu, razum i volju, svi teže za Transcedentnim, svi imaju slična temeljna pitanja: otkuda i kamo, pitanja dobra i zla, grijeha i milosti itd. To zajedništvo je dovoljan temelj za hod i rast u medureligijskom dijalogu.

U trećem poglavlju kardinal dodiruje osjetljivo pitanje mogućih *opasnosti i rizika* što ih sa sobom nosi medureligijski dijalog. Postoji mogućnost otpada od vjere zbog eventualnih prednosti druge strane. Opasnost je da kršćanin postane nesigurnijim, da počne gubiti orijentaciju i što više

da počne sumnjati u svoju vjeru. Kardinal upozorava da medureligijski dijalog nije bezuvjetno isto što i formalna medureligijska teološka diskusija. Teološki dijalog trebaju voditi samo kvalificirani. U svim ostalim formama dijaloga treba biti uvjeren i utemeljen u svojoj vjeri. Rizik medureligijskoga dijaloga mora se povezati s mogućim vjerskim *relativizmom*, iako nisu sve religije za nas isto vrijedne, iako ne predstavljaju samo različite putove k istom Bogu i nemaju iste odgovore na sva pitanja. Ovdje se mora ukazati na razlikovanje osobne iskrenosti od objektivne istine. Svatko je osobno slobodan iskreno tražiti objektivnu istinu. Kad ju je pronašao, on je dužan za nju se odlučiti i po njoj živjeti. Druge vjere mu više ne mogu biti jednako vrijedne, iako će ih dostojno poštivati. Sljedeća opasnost jest *sinkretizam*, koji bi se sastojao u stvaranju neke nove religije kao produkt spajanje postojećih vjerskih elemenata. Motivi bi mogli biti različiti ali u konačnici se ide da se neke istine svedu na zajednički nazivnik. Manja je teoretska opasnost sinkretizma od one praktične, koja se izdaleka počne uvlačiti u neke zajedničke molitve koje nedovoljno respektiraju vjerski identitet. Sinkretizam nipošto ne smijemo poistovjetiti s onim što nazivamo interkulturacija, koja je svojstvena Katoličkoj Crkvi da svoju dogmatsku netaknutu vjeru koliko god je moguće ucjepljuje u dotične kulture prije svega u liturgijskim slavljinama i sakralnim građevinama. Daljnja opasnost jest opasnost *odlaska* u druge religije. Ta opasnost posebno vrebna na mlade kršćane, koji traže japanske *roshis* i indijske *guru*, koji prakticiraju *jogu* ili *zen*. Takva pojava je veliko pitanje koliko je Crkva uspjela njima približiti pravu istinsku kršćansku duhovnost ili mistiku. No, taj problem nije nikako problematična posljedica pravoga medureligijskog dijaloga. Na

kraju ovog podnaslova autor dodiruje pitanje *indiferentnosti*, koja najčešće počinje nezainteresiranošću za vlastitu vjeru, u kojoj se pomalo odstupa od naučiteljskih stavova, u koje se počne sumnjati i osobno zauzimati neke suprotne stavove itd. Normalno je da se tako rada sumnja a kao produkt svega jest ravnodušje ili indiferentizam za bilo koju religiju. Kardinal zaključuje da medureligijski dijalog objektivno nosi sa sobom ozbiljne opasnosti, ali ih se sve ispravnim postupkom u dijalogu može preduhitriti i njihov rizik smanjiti. Svoj stav uspoređuje s ljubiteljima vožnje biciklom koji dobro znaju za velike opasnosti, a ipak se, naravno uz potrebni oprez, odlučuju za nove vožnje i uživaju u novim radostima, koje bez rizika ne bi doživjeli.

Religiozni identitet i medureligijski dijalog jest sljedeće poglavlje, u kojem se obrađuje način i mjera očuvanja vlastitog identiteta u dijalogu, koji po svojoj naravi pretpostavlja različitosti, jer samo različiti mogu dijalogizirati. Zato sama narav dijaloga traži autentično predstavljanje vlastite vjeroispovijesti i takva razmjena darova samo je moguća ako partneri u dijalogu nisu "kopije" već "originali". To znači da dijalog zahtijeva očuvanje identiteta a ne da ga ugrožava. Naš identitet jest naša vizija koju treba drugima otvoreno ali i razborito predstaviti. Kako očuvati svoj identitet? Prije svega temeljitim upoznavanjem vlastite vjere, drugo pravim shvaćanjem same naravi dijaloga, koji nije niti teološka diskusija, niti su to vjerski pregovori itd. Nadalje, identitet se čuva i postupnim pripravljanjem drugoga da nas može ispravno shvatiti. U tom smislu treba im značenje naših pojmova i stavova brižno obrazložiti, moguće nesporazume otkloniti a naravno sve bez vrijedanja iznositi i dopustiti da različiti ostanu različiti ali čvrsto stojeći uza svoj identitet. Posebnu pozornost treba

obratiti na očuvanje vlastitog identiteta u javnim Božjim službama, napose u euharistiji. Identitet se čuva i na području ponašanja i odijevanja, konkretnog življenja svoje vjere u zalaganju za one vrijednosti koje ta religija usvaja, npr. kod kršćana na socijalnom, obiteljskom i drugom području. Dijalog ne zahtijeva da se iz neke prividne pristojnosti odričemo svoga identiteta, npr. u oblačenju. Identitet treba čuvati i kod slavljenja velikih blagdana, na koje se mogu pozvati i drugi vjernici kao znak dobrih odnosa, ali im treba objasniti bit blagdana i norme ponašanja. Dijalog zahtijeva jasnoću vlastite svijesti i identiteta. Partner u dijalogu je kao veleposlanik svoje zemlje (smiješno bi bilo da on ne zna svoga predsjednika, svoju vladu, himnu, zastavu i sl.). Izražavanje svoga identiteta ne smije prouzročiti provokaciju ili netoleranciju, niti bilo kakav fanatizam i slično. Jednostavno partner u dijalogu mora biti ono što jest, bez maski druge iskreno prihvaćati i uvažavati, kako bi se međusobno što bolje razumjeli i međusobno obogatili i zajednički radili na općem dobru.

Teološki dijalog je posebno osjetljivo pitanje. Da li je uopće moguć, jer ga mnogi smatraju preopasnim? Njega treba uvijek shvatiti kao posebni stupanj zrelosti međuvjerskih odnosa. Neporecivo on sa sobom nosi velike rizike, ali kojima se sigurno i mudro može suprotstaviti. Taj stupanj dijaloga treba biti prožet obostranom željom saslušati drugoga i koliko je moguće razumjeti ga, gdje razumjeti ne znači prihvaćati njegov vjerski nauk. Temeljno držanje u takvom dijalogu ne smije biti polazište da je drugi na krivom putu kojega treba obratiti, u teološki dijalog ide sa željom druge upoznati u njihovoj različitosti a svoj identitet ne izgubiti, te u takvoj relaciji razborito tražiti dodirne i divergentne točke. Posebno brižni pristup traže ona

najosjetljivija dijaloška pitanja, kao npr. za islam pitanje porijekla Kurana ili proroštva Muhameda... a za kršćane pitanje Trojstva, božanstva Isusa, značenje euharistije. Oko ovih pitanja nema kompromisa. Razmjena pogleda o njima ne znači da se drugoga želi prevesti u vlastitu zajednicu. Takav medureligijski dijalog s takvim ciljem nije prihvatljiv. Dijalog i o ovim teškim pitanjima ima zadatak ispravno shvatiti, kako bi se eventualne predrasude mogle otkloniti na putu zbližavanja i međusobnog uvažavanja. O ovim pitanjima u dijalogu se ne postupa po načelu Međunarodne zajednice: *uzmi ili ostavi*, "vjeruj ili idi". Dijalog mora imati za cilj uspostavljati ispravne komunikacije kako bi se stekla prava slika o drugome u njegovoj specifičnoj različitosti. Pomoći muslimanu da shvati da kršćani ne vjeruju u tri boga, nego u jednog Boga u tri osobe, je veliki izazov. U ovakvom dijalogu opasno je širiti samo svoje vlastite vizije o drugome. One su često utemeljene na vlastitom neznanju i vode prema produbljenu nesporazuma i dubljim jazovima. U dijalogu se mora čuvati predrasuda i generaliziranja, a prihvatiti da svaka vjerska zajednica ima pojmova, slika i uvjerenja, koja su tijesno pomiješana s narodno kulturnim običajima, koje je teško odvojiti od religioznih čina. U dijalogu se uvijek mora razlikovati bitno od nebitnoga i to olako ne miješati. Na str. 56-58 autor donosi pozitivne primjere plodonosnog teološkog dijaloga o najsenzibilnijim pitanjima između islama i kršćana, te budista i kršćana. Ako ga se vodi na pravi način dijalog ne samo da je moguć, nego je obojačenje svima.

Sljedeće poglavlje obrađuje pitanja *odnosa dijaloga i naviještanja*. Svaka religija nosi u sebi nalog naviještanja, iako sve religije ne razumiju misionarski nalog na isti način. Može li taj nalog koegzistirati

s dijalogom ili ne? Među temeljna ljudska prava pripada i pravo naviještanja vlastite vjere i pristupanja svakoj religiji. Bilo bi izvanredno kada bi sve religije svijeta to pravo međusobno priznale, jer imamo slučajeve da se to na jednoj strani traži a kod sebe to isto koči ili zabranjuje. To pravo uključuje kod nekih i veliku obvezu misionarski djelovati. U biti njihovo pravo nije nikada sporno ali može biti sporan način, kojeg najčešće izražava pojam "prozelitizam", koji pojednostavljeno rečeno, pretpostavlja svaki čovjeka nedoličan način primjene bilo kakvog pritiska na drugoga u stvarima vjere i morala, npr. fizičkoga, psihičkoga, socijalnoga, političkoga, društvenoga, iskorištavanje neznanja ili nerazvijenosti, prijevara bilo koje vrste itd. Pojam se, na žalost, zna neopravdano i olako primjenjivati za poštenu način svjedočenja i naviještanja vlastite vjere, pa je u takvoj iskrivljenoj formi isto tako neprihvatljiv. Temeljno rečeno dijalog i misioniranje su dva različita pojma po svojim ciljevima i metodama. Iako su oba legitimna i pozitivna, mora ih se strogo razlučivati. Dijalog ima za cilj drugoga po iskrenom slušanju razumjeti da bi se približili u zajedničkom djelovanju, ne gubeći vlastiti identitet, dotle misioniranje ima za cilj konverziju i obraćenje. Zato ih treba strogo razlučivati i nikako jedno kao sredstvo drugoga razumjeti. Pravi dijalog nije isto što i kateheza, jer ne vodi u prvom redu konverziji. No, ipak svaki dijalog potrebuje obraćenja, u smislu otvorenosti Božjem glasu u svojoj savjesti. Kao što se nikoga u dijalogu ne smije prisiljavati na konverziju, tako se nikoga ne smije ni priječiti, ako je njegova slobodna odluka, iako dijalog primarno ne ide za konverzijom. Dijalog i naviještanje se međusobno nadovezuju i nadopunjuju. Dobar navjestitelj treba biti prije svega dobar dijalog partner, jer je navještaj po

svojoj naravi dijaloški. On mora dobro poznavati kulturnu i vjersku pozadinu onoga kome želi naviještati, a to mu upravo omogućava dijalog. U tu njegovu vjersko-kulturnu pozadinu on će lakše moći inkulturirati evandeosku poruku. Dakle, dijalog je pozitivan za inkulturaciju navještaja. To slijedi i iz drugoga kuta: sve religije traže za odgovorima na slična pitanja smisla života, našeg porijekla, sreće, patnje, smrti itd. Odgovore nude različite vjere pa je moguće u dijalogu otkrivati te pozitivnosti i na njih nadograđivati vlastiti navještaj.

Iz perspektive Katoličke Crkve ali sasvim osobno autor objašnjava *teološke razloge* crkvenog angažiranja oko medureligijskoga dijaloga. Na prvom mjestu navodi činjenicu naše vjere da je Bog jedan, da ne postoji islamski, budistički ili bilo koji drugi bog, nego da je uistinu jedan te isti, da je on stvoritelj svega stvorenoga, pa onda i čovjeka, kojega ljubi i želi da ga u ljubavi otkrije i uspostavi osobni kontakt sa svojim stvoriteljem. Dakle, imamo jednog Oca stvoritelja, stoga smo uistinu svi braća i sestre, što ne smije biti samo slikovita izreka ili bilo kakva ideologija, nego temeljna vjerska stvarnost. Teologizirajući u naravnom a ne u nadnaravnome okviru autor izriče drugu temeljnicu medureligijskoga dijaloga. Ona izvire iz one već rečene da smo doista naravna braća i sestre, a to onda znači da imamo istu ljudsku narav koju nam je svima podario isti Stvoritelj. Iz iste ljudske naravi proistječu ista temeljna ljudska prava, isto ljudsko dostojanstvo bez obzira na kulturne, vjerske, socijalne i druge razlike. Svi ljudi žude za srećom i ljubavlju. Teološki rečeno imaju isti konačni cilj: život u punini. Taj cilj ostvaruju uz pomoć svoje vjere, koju oni nužno pretaču u religiozne vanjske obrede. Katolička vjera nas uči da je Isus Krist spasitelj svih

ljudi, da je za sve ljude a ne samo za kršćane umro i svoje ruke na križu raširio da bi zagrlio sve ljude. Iako to drugi ne prihvaćaju mi tako vjerujemo, što nama može biti temelj dijaloga, jer svi ljudi na svoj način očekuju spasenje. Isus je poslao svoje učenike naviještati evanđelje svim narodima i kulturama. Crkva to ima činiti i onima koji nisu njezini članovi. Vrednote poput pravde, pomirenja, ljubavi i jedinstva traže veću suradnju svih ljudi. Dijalog je prvi korak naviještanju. U dijalogu s drugima i drugačijima sama Crkva može itekako mnogo toga naučiti i biti obogaćena otvorenošću drugim kulturama. Za nju je to pozitivni izazov. Stoga se Katolička Crkva osjeća dužna raditi oko medureligijskoga dijaloga. Taj vid djelovanja ona razumije kao sastavni dio svoga poslanja. To izričito potvrđuju koncilski dokumenti kao *Ad gentes*, *Nostra aetate*, *Gaudium et spes* i drugi. Važnost ovakvog djelovanja Katolička Crkva pokazuje osnivanjem Sekretarijata za nekršćane (1964.), koji kasnije prerasta u Papinsko vijeće za medureligijski dijalog. To Vijeće izdalo je do sada dva veoma važna dokumenta: *Dijalog i misije...*, 1984. kao i *Dijalog i naviještanje...*, 1991. god. Sve to dovoljno jasno pokazuje da medureligijski dijalog za Katoličku Crkvu nije sporedna tema, nego sastavni dio njezina sveopćeg poslanja.

Pri kraju svoje knjige autor još jednom ističe neophodne *pretpostavke* plodonosnog dijaloga, koji zasigurno nije nikakvo čudesno sredstvo, stoga može donijeti svoje plodove samo onda ako je tlo dobro pripravljeno. Među mnogim preduvjetima spomenimo samo neke: *gradanska sloboda* susretanja i razmjene mišljenja, potpuna *vjerska sloboda*, jer dijalog ne podnosi nikakav utjecaj prisile sa strane. Već je isticano da se u dijalogu mora čuvati vlastiti *vjerski identitet*. Partner u dijalogu mo-

ra biti uvjeren u njegovu *pozitivnu vrijednost*, mora ga ispravno tretirati. Dijalog traži *vertikalnu i horizontalnu otvorenost*: prema Bogu, drugoj i vlastitoj vjeri. On zahtijeva međusobnu *ljubav i respekt*. Tko zatvori svoje srce prema drugome, taj zatvara i svoja vrata. Dijalog zahtijeva da drugoga dublje a ne samo površno upoznamo. Površno poznavanje nije dobra pretpostavka dijalogu. Za dobro poznavanje potreban je *ozbiljan studij* drugih tradicija i duhovnosti. U svakom dijalogu naide se na teška pitanja povijesnog sjećanja, koja se ne smije uvijek zaobilaziti, nego ih u ljubavi i istini obrađivati usmjeravanjem na pomirenje. U dijalogu nema ravnodušja, ali se ne smije čekati da se svi preduvjeti prvo ostvare, pa tek onda pride dijalogu.

Pretposljednji podnaslov obrađuje *duhovnost u dijalogu*. Autor raščlanjuje na vrlo lijep način pojmove religije i spiritualnosti, koji su vrlo bliski ali nikako identični pojmovi. Dok religija u prvom redu podrazumijeva sustav vjerskih istina, moralnih i liturgijskih propisa, te strukturu zajednice, dotle duhovnost podrazumijeva osmišljenje i orijentaciju života. Religija je kao sredstvo (vozilo) za duhovni put. Religija bez duhovnosti naličila bi vozilu bez goriva, vočki bez ploda. Religija je normalni životni prostor za duhovnost. Živjeti vlastitu duhovnost i što dublje upoznati duhovnost drugih vjerskih zajednica veliki je doprinos medureligijskom dijalogu. Svaka duhovnost na svoj način upućuje na Transcendentnoga, na onostranost, na traženje sreće i ljubavi. Kao takva pobuđuje divljenje i poziva na osobnu svetost. Zanimljivo je da što je partner u dijalogu više svet, time donosi više dobrih preduvjeta za dobar dijalog. Uistinu, sveti ljudi koji su dosegli veći stupanj u vertikali prema Transcendentnome lakše nalaze zajednički jezik u svakom dijalogu. Kada dode do plodne du-

hovne razmjene, onda je dijalog dosegao svoju dubinu.

Autor na samom kraju postavlja si pitanje *budućnosti* medureligijskoga dijaloga. On je svjestan prepreka i problema. Svjestan je rastućeg fundamentalizma i ekstremizma u svim pravcima. Ali je osobno uvjeren da dijalog nema alternativu, da se uz dobru volju i razboritost mogu nadvladati sve prepreke na dijaloškome putu. Rezultati posljednjih četrdesetak godina to vidno dokazuju. Zato se on čvrsto nada da će medureligijski dijalog biti plodonosno nastavljen.

U duhu njegova uvjerenja i razmišljanja, iskustava i analiza i mi se zajedno s njime nadamo da će medureligijski dijalog donijeti svoje plodove i u našem prostoru koji ima sve vanjske pretpostavke da postane prostorom istinskoga dijaloga.

Niko Ikić

Spasenje po oprost

Jean LAFFITTE, *Il perdono trasfigurato*, EDB, Bologna, 2001.

Doktor moralne teologije Jean Laffitte autor je knjige pod nazivom *Il perdono trasfigurato (Preobraženi oprost)*. Svoju opsežnu studiju (od 366 stranica) posvetio je analizi izvora, mogućnosti, vrijednosti i preprekama za oprost, koji je neizrecivi i neiscrpni Božji dar ljudskim stvorenjima. Knjiga je podijeljena na tri velika dijela od kojih prvi dio, pod nazivom "Ljudskost oprosta" (*Umanità del perdono*) obuhvaća prva četiri (I., II., III., IV.) poglavlja; drugi dio pod nazivom "Novost oprosta u osobi Krista" (*Novità del perdono nella persona di Cristo*) sažet je na peto poglavlje (V.)